

Populárnovedný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného
ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV,

HLAVNÝ REDAKTOR

PhDr. Gejza Horák, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

V. Betáková, CSc., PhDr. G.
Horák, CSc., PhDr. J. Horec-
ký, DrSc., I. Masár, J. Ma-
tejčík, CSc., PhDr. J. Ora-
vec, CSc., K. Palkovič, doc.
PhDr. J. Ružička, DrSc., J.
Sabol, E. Smiešková, M.
Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

J. Ružička, Témy o slovenčine 33

Hlasy kultúrnych pracovníkov

M. Rúfus, Chvála jazyka . . . 41

Čítame Slovník slovenského ja-
zyka 43

Diskusie

L. Dvonč, Taškent — Tašken-
tan, Taškentčan? 46

Rozličnosti

Využívate jazykovú poradňu?
V. Betáková 49
Býk — akuz. pl. býkov? L.
Dvonč 51
Noe, Noema — a nie Noe, Noe-
ho. J. Ružička 53
Motel, hotel, rotel. E. Tvrdoň 53
akvárium — nom. — akuz. pl.
akváriá, nie, akváriá. L.
Dvonč 54

Zprávy a posudky

Z prieskumu vyučovania sloven-
ského jazyka a úrovně jazyko-
vej kultúry na školách. M. Pi-
sárčiková 55
Dejepis pre 6. ročník ZDŠ. E.
Smiešková 56
Praktická príručka slovenské-
ho pravopisu. J. Bosák 59

Spytovali ste sa

Vô vernosti prevýši človeka. G.
Horák 61
Neviem po nemecky. G. Horák 61
Báť sa dačoho. G. Horák 61
Topoľčiansky — ,topoľčanský'. J.
Kačala 62
Jarka, dojka, — ,jahnica' a Ľah-
nica. M. Pisárčiová 62
Relácia, relativita. I. Masár 62

Témy o slovenčine

Dňa 5. až 7. decembra 1966 bola v Smoleniciach vedecká konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny. Cieľom rokovania bolo vypracovať zásady pre prácu v oblasti jazykovej kultúry. Preto sa v záverečnej časti konferencie prerokovali a schválili Témy o slovenčine. Na konečnej úprave textu sa zúčastnili Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Gejza Horák, Ján Horecký, Eugen Jóna, Izidor Kotulič, Milan Urbančok a autor návrhu Jozef Ružička.

Nasledujúce znenie Téz o slovenčine pokladáme za základné.

1. Slovenčina je geneticky a typologicky osobitný slovanský jazyk.

Slovenčina patrí medzi západoslovanské jazyky a z nich je štruktúrne najbližšie k češtine. Ale má rad osobitných črt; niektoré z nich približujú slovenčinu k iným slovanským jazykom, napr. k juhoslovanským.

Genetická osobitosť slovenčiny medzi slovanskými jazykmi je v tom, že diferenčné znaky slovenčiny sú veľmi staré. Slovenské nárečia ako celok sa istými črtami odlišovali od českých nárečí už pred 10. storočím a stredoslovanské nárečia majú diferenčné znaky ešte staršie. Sú to črty, ktorými sa stredná slovenčina odlišuje od všetkých ostatných západoslovanských nárečí a jazykov. Tieto znaky prispeli v osobitných historických podmienkach k utváraní slovenskej národnosti a jej jazyka.

Typologická osobitosť slovenčiny spočíva v svojskom pomere flektívnych, aglutinačných a analytických črt. Z toho vyplýva veľká pravidelnosť a jednoduchosť slovenského tvaroslovie oproti stavu v ostatných západoslovanských jazykoch; napr. české alebo poľské tvaroslovie je oveľa zložitejšie a nepravideľnejšie ako slovenské.

2. Slovenčina je národný jazyk Slovákov a má úlohu štátneho jazyka.

Slovenčina bola od vzniku slovenskej národnosti základným dorozumievacím prostriedkom Slovákov, hoci sa v minulosti na isté ciele používali na Slovensku aj iné jazyky (najmä latinčina a čeština). Od vzniku novodobého slovenského národa je spisovná slovenčina jedným z jeho základných atribútov, ba ukazuje sa, že slovenský jazyk je rozhodujúcim a najpevnejším atribútom slovenského národa. Preto slovenčina bývala predmetom útokov i obrán.

Spisovná slovenčina takisto ako spisovná čeština má dnes v našej republike úlohu štátneho jazyka a dobre spĺňa aj túto vrcholnú spoločenskú úlohu.

Citový vzťah Slovákov k rodnej reči a najmä k jej spisovnej podobe je aj dnes veľmi silný.

3. Slovenčina je diferencovaný národný jazyk a jeho podoby tvoria dialektickú jednotu.

Súčasná slovenčina je zložitý útvar, lebo sa v nej rozlišujú podoby odlišné z hľadiska základných vlastností jazyka: miestne nárečia, spisovný jazyk so svojimi štýlmi a sociálne nárečia (slangy). Tieto podoby národného jazyka tvoria dialektickú jednotu; vo svojom vnútornom vývine sa spravujú vlastnými zákonitosťami a zároveň sa vzájomne ovplyvňujú.

Spisovný jazyk vznikol na základe nárečí, vyrástol z ľudovej reči, formoval sa aj cez staršie kultúrne útvary, ale od svojho sformovania vyvíja sa podľa vlastných zákonitostí, hoci súčasne vplýva na koexistujúce miestne nárečia nivelizačne a sám z nich dostáva popudy k rozvoju i prostriedky rozvoja. Aj vzťah medzi spisovným jazykom a sociálnymi nárečiami je obojstranný: sociálne nárečia vznikajú na základe spisovného jazyka, utvárajú sa v stálom kontakte s ním; pravda, pôsobia aj spätne na spisovný jazyk, najmä vo forme tzv. pracovných slangov.

Organické zväzky medzi všetkými podobami nášho národného jazyka sú pevné a trvalé. Umelé a násilné trhanie týchto zväzkov by bolo škodlivé najmä pre zdravý vývin spisovného jazyka, lebo spisovný jazyk by mohol byť vedený k odcudzeniu sa vlastnej podstate.

4. Spisovná slovenčina je základná, najzávažnejšia podoba slovenského jazyka.

Spisovná slovenčina je základná podoba slovenčiny, je oveľa bohatšia a spoločensky dôležitejšia ako nárečia. Slovná zásoba a gramatická stavba spisovnej slovenčiny vyhovujú komunikatívnym potrebám v každej oblasti súkromného i verejného styku a dorozumievania.

Úlohy spisovnej slovenčiny sú oveľa zložitejšie a náročnejšie než úlohy miestnych i sociálnych nárečí. Spisovná slovenčina je totiž jediný jazykový útvar, ktorý spája všetkých Slovákov do jedného celku: preto je spisovná slovenčina celonárodný komunikatívny prostriedok. Tým na seba preberá národnoreprezentatívnu úlohu národného jazyka v celom rozsahu. Reprezentatívna hodnota spisovnej slovenčiny však nie je iba v tom, že spája do jedného celku všetkých Slovákov, ale je i v tom, že je hlavným znakom, ktorým sa slovenský národ odlišuje od ostatných národov.

Z toho vychodí, že spisovná slovenčina je aj celospoločensky záväzná podoba národného jazyka: každý používateľ spisovnej reči má dodržiavať jej pravidlá. Svojvoľné individuálne zásahy do jej prostriedkov a noriem sú neprípustné.

Celonárodný význam a celospoločenská záväznosť spisovnej slovenčiny mali byť vyslovené v zákone o národnom jazyku.

5. Súčasná vývinová etapa spisovnej slovenčiny trvá od štyridsiatych rokov nášho storočia podnes.

V dejinách spisovného jazyka sa rozlišujú etapy, pričom medzníkmi vo vývine sú predovšetkým dôležité zmeny v samom jazyku. Uzlové body v dejinách nositeľov jazyka majú dosah pre jeho vývin, ale priamočiare prenášanie periodizácie dejín národa na vývin spisovného jazyka je nesprávne.

Za súčasnú etapu vo vývine spisovnej slovenčiny pokladáme obdobie od štyridsiatych rokov podnes, čiže štyridsiate, päťdesiate a šesťdesiate roky nášho storočia. Je to samostatné obdobie, ktoré sa odlišuje od predchádzajúcej etapy (= dvadsiate a tridsiate roky) dôležitými faktami jazykovými, a to z hľadiska vlastností jazykovej stavby, z hľadiska spoločenských úloh spisovného jazyka i z hľadiska vzťahov k ostatným jazykom.

Súčasná spisovná slovenčina má na rozdiel od predchádzajúceho obdobia v podstate ustálenú a vypracovanú vnútornú stavbu. V súčasnej etape sa uplatňuje najmä racionalizácia stavby spisovnej reči a internacionalizácia jej prostriedkov slúžiacich vede, technike a civil-

záci. Súvisí to s dôležitosťou a rozvojom odborného štýlu. V celom období platí v podstate tá istá kodifikácia.

Spisovná slovenčina dobre plní všetky úlohy, ktoré kladie vyvinutá a kultúrne diferencovaná spoločnosť na svoj spisovný jazyk.

Ustálenosť a rozvitosť spisovnej slovenčiny je základom pre rovnocenné postavenie slovenčiny v kontaktoch s inými jazykmi. Prejavuje sa to aj tým, že sa do spisovnej slovnej zásoby natrvalo preberajú iba potrebné slová a výrazy, najmä termíny, a začleňujú sa do stavby spisovnej slovenčiny, takže nenarúšajú jej vnútorné zákonitosti.

6. Základnou vývinovou črtou súčasnej spisovnej slovenčiny je rozvoj podľa vlastných zákonitostí.

Na rozdiel od minulého obdobia je dnes základnou vývinovou črtou slovenčiny jej všestranný rozvoj podľa vlastných zákonitostí na splnenie všetkých potrieb. Umelé a násilné zbližovanie slovenčiny a češtiny, ako aj umelé a násilné odďaľovanie slovenčiny a češtiny sú mimojazykové tendencie, ktoré v minulosti boli prejavom buržoázných ideológií a ktoré v socialistickej spoločnosti nemajú opodstatnenie.

V minulosti nebolo dosť času ani pokoja, aby sa stavba spisovnej slovenčiny vypracúvala a vypracovala do podrobností a sa ustálila v celom rozsahu. No súčasné obdobie v zmysle rovnoprávnosti národov a jazykov v socialistickej spoločnosti poskytuje primerané spoločenské podmienky na to, aby spisovná slovenčina v živom kontakte s inými jazykmi si udržiavala a rozvíjala úroveň kultivovaného a moderného dorozumievacieho prostriedku celonárodnej platnosti a záväznosti.

Aj starostlivosť o spisovnú slovenčinu sa musí spravovať úsilím po rozmnožovaní a spresňovaní prostriedkov slovenčiny podľa jej vnútorných zákonitostí.

7. Za kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov pokladáme najmä ich ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť.

V spisovnom jazyku pokladáme za správne všetky prostriedky (t. j. hlásky, slová, tvary a konštrukcie), ktoré sú ústrojné, ustálené a funkčné. Sú to teda jazykové prostriedky, ktoré zodpovedajú zákonitostiam stavby spisovného jazyka a sa používajú v explicitnom spisovnom úze. Ináč povedané, sú to jednotky, ktoré sa v danom jazyku oprávnenne pokladajú za vlastné.

Kritérium ústrojnosti zodpovedá systémovému charakteru stavby jazyka a jej zákonitostiam. Napríklad názvy vecí určených na istú činnosť sa tvoria zo slovesných základov príponou *-dlo*: *mydlo*, *šidlo*,

sedadlo, *vozidlo*; preto v slovenčine je ústrojné slovo *ležadlo* (k slovesu *ležať*), a nie tvar „lehátko“. Kritérium ústrojnosti je dôležité najmä pri tvorení nových slov, termínov.

Kritérium ustálenosti vyplýva z kodifikovanosti spisovného jazyka, z dôraznej tendencie zostať rovnakým. Práve tým sa regulovaný spisovný jazyk odlišuje od spontánne sa vyvíjajúcich útvarov nespisovných, najmä od sociálnych nárečí (slangov). Preto sa napríklad neodporúča namiesto ustáleného slova *oberačky* novotvar „vinobranie“, alebo namiesto ustáleného tvaru *Nitran* novotvar „Nitrančan“. Podobne sa dáva prednosť ustálenej väzbe *hrať na niečo* (na *husliach*, na *gitare*) pred väzbou „hrať na niečo“, alebo ustálenej väzbe *mimo niečoho* (napr. *mimo hry*) pred väzbou „mimo niečo“ (napr. „mimo hru“). Ustálené jazykové jednotky sú spravidla aj všeobecne zrozumiteľné.

Kritérium funkčnosti zodpovedá úlohám jazykovej jednotky pri dorozumívaní. Povedzme niekedy lepšie vyhovujú potrebám presného vyjadrovania medzinárodné termíny typu *nominatív*, *genitív*, *datív*, lebo sa nimi nezastierajú a neskresľujú vzťahy medzi vyjadrovanými pojmami ako domácimi názvami *prvý pád*, *druhý pád*, *tretí pád*, ktorými sa naznačuje len isté poradie v paradigme.

Uvedené kritériá jazykovej správnosti sú rovnako dôležité, hoci sa v sporných prípadoch dáva prednosť kritériu ústrojnosti.

8. Prameňmi na poznávanie súčasnej spisovnej slovenčiny sú vybraná prax, dobré jazykové povedomie a výsledky doterajšieho výskumu.

Súčasný stav spisovnej slovenčiny je výsledkom svojského vývinu za istých spoločenských okolností; to treba brať do úvahy aj pri určovaní prameňov na poznávanie slovenčiny a opis jej systému.

Základným, hoci nie výlučným prameňom na poznávanie spisovného jazyka je vybraná, vedome spisovná jazyková prax (písané a hovorené prejavy dobrých autorov). Tento základný prameň sa najmä pri rozkolísanom úze výdatne dopĺňa dobrým jazykovým povedomím tých nositeľov spisovného jazyka, ktorí si ho pestujú v stálom kontakte s kultivovanou jazykovou praxou iných. Tak sa individuálne jazykové povedomie objektivizuje. I doterajšie vedecké poznanie slovenčiny a jej zákonitostí, uložené vo vedeckých opisoch a kodifikáciách jednotlivých rovin jazykovej stavby, je dôležitým prameňom: kodifikácia totiž nie je iba jednosmerne závislá od jazykovej praxe, lebo spätne pôsobí na ňu a vnáša poriadok do neustálených častí praxe i systému. Kodifikácia je teda nielen normatívna, ale je aj normotvorná.

Tzv. priemerný úzus nie je u nás vždy spoľahlivým prameňom spisovnej normy.

9. Kodifikácia spisovnej slovenčiny je vedecký opis jej prostriedkov a noriem, uzákonený reprezentatívnou celonárodnou inštitúciou.

Predpokladom kodifikácie je všestranný vedecký výskum jazyka. Výsledky tohto výskumu sú potom základom kodifikačnej činnosti jazykovedcov. Vlastná kodifikačná činnosť sa podobá normalizácii v iných oblastiach spoločenskej práce a správania, to značí, že kodifikácia nie je iba zachytením jestvujúceho stavu vybranej praxe, lež vnáša do jazykovej praxe cieľavedomý poriadok, ktorý jej má zaručiť potrebnú úroveň.

Odborná primeranosť kodifikácie závisí od hĺbky poznania stavby jazyka. Kultúrna hodnota kodifikácie je širšia ako čisto odborná: je v súlade so spoločenskými a kultúrnymi ideami nositeľov jazyka, najmä s národnoreprezentatívnou funkciou spisovného jazyka.

Kodifikácia spisovnej slovenčiny ako celku alebo jednotlivých rovín jej stavby (ako lexikálnej, syntaktickej, morfolologickej, fonickej v podobe ortoepickej alebo ortografickej) je vecou slovenských jazykovedcov-slovakistov a slovenskej kultúrnej verejnosti. Má sa uskutočňovať bez akýchkoľvek vonkajších a neodborných zásahov. Celospoločenskú závažnosť nadobúda uzákonením vedeckého opisu povolanej celonárodnou inštitúciou.

10. Úroveň jazykovej praxe závisí od kultúrnej úrovne používateľov spisovného jazyka: meria sa jazykovou správnosťou, štýlovou primeranosťou a spoločenskou vhodnosťou použitých prostriedkov.

Úroveň jazykovej praxe je súčasťou všeobecnej kultúry. Kultúrna spoločnosť sa stará o vysokú úroveň jazykovej praxe. V obdobiach kultúrneho úpadku sa znižuje aj jazyková kultúra.

Neuspokojivá úroveň jazykovej praxe u nás má spoločenské príčiny. Sú to napríklad doznievajúce negatívne dôsledky spoločenských zmien; ďalej je to malý záujem o národné hodnoty; napokon je to nedostávajúca pripravenosť našej školy plniť všetky povinnosti kultúrne a národné.

Úroveň jazykového prejavu sa meria jednak jazykovou správnosťou (podľa platnej kodifikácie pravopisnej alebo výslovnostnej, gramatickej a slovníkovej), jednak štýlovou primeranosťou (napr. podľa odôvodnenosti štýlovo príznakových slov a konštrukcií) a jednak spoločenskou vhodnosťou použitých jazykových prostriedkov. Jazyková kultúra je teda širšia vec ako jazykovedná, a bolo by chybné redukovať

ju na oblasť čisto jazykovú, a toľž na formálnu stránku pravopisnú.

Rozkolísanosť jazykovej praxe a chyby v nej sú prejavom slabého jazykového povedomia mnohých používateľov spisovnej slovenčiny: v nijakom prípade to nie je dôsledok nedokonalosti jazyka. Lebo veď spisovná slovenčina je dobrý nástroj, lenže nie všetci ho vieme dobre používať. S týmto stavom nemôžeme byť spokojní. Treba sa starať o účinnú nápravu.

11. Jazyková výchova je spoločensky potrebná a pokroková činnosť, preto jej treba venovať zvýšenú pozornosť.

Jazyková výchova je úsilie rozvíjať a upevňovať jazykové povedomie používateľov spisovnej slovenčiny. Cieľom jazykovej výchovy je dosiahnuť dobrú kultúrnu úroveň celej jazykovej praxe.

Najviac nedostatkov sa dnes zisťuje vo výslovnosti a pri používaní istých vrstiev slovnej zásoby. Z tohto hľadiska nie sú bez chýb ani verejné prejavy čelných predstaviteľov národnej kultúry a verejného života; ani škola nie je na žiadateľnej úrovni; veľa nedostatkov badať v reláciách rozhlasu a televízie; ani profesionálne divadlá nie sú bez nedostatkov. Treba teda venovať sústredenú pozornosť najmä otázkam spisovnej výslovnosti a otázkam správnosti i vhodnosti v oblasti slovnej zásoby. Spisovnú výslovnosť a slovnú zásobu treba intenzívne skúmať, kodifikovať a výsledky tejto činnosti pohotovo prenášať do školskej i mimoškolskej jazykovej výchovy.

Na jazykovú prax možno pôsobiť nápravnými zásahmi: zákazom chybného a odporúčaním správneho prostriedku čiže terapeuticky, alebo predchádzaním možným chybám čiže preventívne. Jazyková prevencia je spoločensky vhodnejší postup a vedie k trvanlivejším výsledkom. Najúčinnnejšiu prevenciu možno vybudovať v školách.

Školy sú základným činiteľom v jazykovej výchove a v utváraní jazykovej kultúry vôbec. Preto reči v škole vo všeobecnosti, od materskej školy po univerzitu a techniku, a potom vyučovaniu slovenského jazyka osobitne treba venovať mimoriadnu pozornosť. Podobne aj tlač, rozhlas, televízia a film majú veľkú úlohu v oblasti jazykovej výchovy. Osobitné miesto má aj tu literatúra.

Jazyková výchova je dôležitá najmä preto, že sa zvyšovaním jazykovej kultúry zvyšuje úroveň všeobecnej kultúrnosti a buduje sa dôležitá súčasť v systéme spoločenských hodnôt. Správna jazyková výchova je preto pokroková činnosť — vedie k rozkvetu národa a jeho kultúry.

12. Živý vzťah k spisovnej slovenčine je prejav vlasteneckej a národnej hrdosti Slovákov, je prejav vedomej prislúšnosti k národnej kultúre.

Spisovná slovenčina je našim celonárodným spojivom a jej kultúrna úroveň je hlavným znakom našej národnej kultúrnej vyspelosti. O tomto zástoji spisovnej slovenčiny sú presvedčení všetci, ktorí majú živý vzťah k slovenskej kultúre ako celku.

Treba vykonávať morálny tlak na tých, čo nedoceňujú spoločenskú hodnotu spisovného jazyka alebo neuznávajú závažnosť jeho kodifikácie. Preto všetky zložky našej národnej spoločnosti treba viesť k tomu, aby si pokladali zo svojej vlasteneckej povinnosti starať sa o všeobecný rozvoj spisovnej slovenčiny, aby zdôrazňovali jej miesto v národnej kultúre a aby podporovali úsilie za zlepšenie úrovne jazykovej praxe.

Spisovný jazyk patrí k najvzácnejším kultúrnym hodnotám celého národa, preto medzi popredné úlohy socialistickej spoločnosti patrí aj cieľavedomá starostlivosť o jeho všestranný rozvoj, a to v súlade s úsilím naplniť všetky zložky národnej kultúry. To je jediná cesta, ako priviesť slovenčinu a slovenskú národnú kultúru do plodnej súhry s ostatnými partnermi na základe zásady rovný s rovným.

Ako národná hrdosť je kladná vlastnosť socialistickeho človeka, tak je kladné aj úsilie prejavíť túto vlastnosť vrelým vzťahom k materinskej reči a k vlastnému spisovnému jazyku.

Jozef Ružička

Chvála jazyka

Nebude to gogoľovská óda na rodnú reč. Sme o sto rokov inde, hoci, bohužiaľ, práve náš národ nie je tam, kde už národné kultúry nepotrebujú romantizmus tohto druhu, až natoľko nie tam, že desiatky takýchto hoci pasé ód sú oveľa viac namieste než jediná teória o nadnárodných aspektoch jazyka.

Budeme chváliť jazyk ako skúšobný kameň pravdy. Eudstvo má dnes toľko technických prostriedkov na všeobecné rozširovanie lži, že nebolo doby, priaznivejšej pre poveru, než je táto doba „racionalistická“. V tisíckach sugescií pršiacich na individuum zo všetkých strán, na všetky jeho receptory, hrozí nebezpečenstvo straty orientácie; ľahká, ustavične sa skrývajúca niť pravdy je prepletená vláknami veľkolepých lží a človek vlastne nevie, ktoré je to vlákno, čo ho vyvedie z labyrintu. A predsa. Existuje niečo, kde sa všetko neosobne a zákonite zaznamenáva s presnosťou, ktorú jednoducho nemožno oklamať. Jazyk. Reči sa vravia, chlieb sa je, no jazyk ostáva a svedčí. A pretože všetci hovoríme, podobáme sa špičkovým športovcom na tréningu, keď majú na tepnách zapnuté kontakty elektrokardiografu a každý pohyb sa zaznamenáva. Nad miliardami denne popísaných a povražených slov rysuje sa krivka zákonitosti, ktorú tie slová podvedome naplňujú. A to je rožok zo závoja pravdy, priesvitného závoja priesvitnej, ale neodvolateľne doliehajúcej existencie.

Za to chválím jazyk, že na nás žaluje a vyzrádza veci, ktoré si chceme vyhovoriť, ale práve tým hovorením ďalej a hlbšie svedčíme. O čom? Že sme ako národ i ako civilizácia chorí. Že

Hlas kultúrnych pracovníkov

sa nerodíme a nevyvíjame za normálnych okolností. Normálnych vzhladom na suverenitu národa, normálnych vzhladom na ľudskosť. Stačí roztvoriť toto šarlátové rúcho ako sa pri operácii roztvára telo chorého. Uvidíte trvalé zmeny, ktoré utvorilo existovanie v neadekvátnych podmienkach. Nijaký voluntarista nemôže stvoriť jazyk, i génus ho môže najviac objaviť. Ale zároveň nijaký voluntarista nemôže sám pokaziť jazyk, ak sa už pred ním neutvorili podmienky pre činnosť takéhoto voluntarizmu. Národný jazyk je súčtom milión vólí, alebo milión nevyhnutností a zlý jazykovedec je jedným z posledných, kto by mu mohol škodiť.

My, ktorí sme si už zvykli na pilulky, čo to za nás vyriešia, sa ťažko zmiernujeme s tým, že niektoré veci sú neodpušiteľné. V čase hromozvodov a kompetencií sa stráca cit pre kolektívnu vinu a kolektívnu zodpovednosť. A predsa — jazyk, slovenčina, opäť „rapavá, zaslintaná“, hovorí: všetci ste zašpinení, vážení majstri svedomia, čulé líštičky civilizácie. A hoci nie som flagellant, je to pre mňa veľká úľava vedieť, že existuje zápis o všetkom, o všetkých. Preto dnes chválím jazyk a dívam sa naň skoro ako na zázrak.

MILAN RUFUS

Čítame Slovník slovenského jazyka

Podľa návrhu, ktorý bol uverejnený v minulom čísle nášho časopisu, začíname uverejňovať poznámky k jednotlivým heslám v SSJ.

Tieto pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra: Jána Doruľa, Ladislava Dvonča, Františka Kočiša, Štefana Michalusa, Jána Oravca, Viery Slivkovej, Eleny Smieškovej, Márie Salingovej a Milana Urbančoka. Organizačnou prácou v tejto skupine redakcia poverila M. Urbančoka.

Uvedený kolektív sa takouto formou vyrovnáva s teoretickou problematikou súvisiacou so štylistickou charakteristikou slov, preveruje ju na konkrétnom materiáli,¹ čím súčasne chce pomôcť jazykovej praxi. Ide o kritický pohľad² na vykonanú prácu (i vlastnú, lebo väčšina členov kolektívu koncepcie alebo i redakčne na SSJ pracovala alebo i pracuje), čo je možné iba po istom časovom odstupe, po získaní lexikografických skúsenostiach a v čase, keď je slovná zásoba relatívne úplne zachytená v SSJ. Zároveň sa takto vykoná istá fáza práce na plánovanom normatívnom jednozväzkovom slovníku spisovnej slovenčiny.

Redakcia

* * *

ačkoľvek — SSJ uvádza ako trochu zastaranú spojku. Materiál a stav v súčasnom jazyku ukazuje, že ide o spojku celkom zastaranú. Z 25 dokladov je temer 20 z obdobia okolo r. 1900 (a z tých je 6 zo štúrovského obdobia). Ale, pretože jestvujú aj 4 doklady od autorov, ktorých treba pokladať za súčasných (Lukáč, Jilemnický, Janšák), a ktorí spojku *ačkoľvek* použili bez štylistického zámeru, malo byť rie-

¹ Najmä na kartotéke dokladov, na základe ktorých sa koncipoval SSJ.

² Je, pravda, pochopiteľné, že ani výsledky tohto postupu nebude možné vždy pokladať za definitívne, bez prípadných omylov a chýb.

šenie v SSJ z normatívneho hľadiska jednoznačnejšie. Spojka *ačkoľvek* ako heslové slovo sa mala uviesť obyčajným typom písma (ako nespisovné slovo) a jej spisovné ekvivalenty *hoci, hoc, čo aj* polotučným písmom.

ačpráve — SSJ uvádza ako zastaranú spojku. Asi 30 dokladov je z obdobia okolo r. 1900 a zo štúrovského obdobia. Lenže 4 doklady sú zo súčasnosti (M. Bakoš, Jilemnický, Ponická, F. Votruba). Z normatívneho hľadiska sa vyžaduje spracovanie ako pri spojke *ačkoľvek*.

akonáhle — SSJ uvádza ako trochu archaickú spojku. Spojka *akonáhle* sa v súčasnej spisovnej slovenčine hodnotí ako celkom zastaraná (napr. v Morfológii slovenského jazyka). Okolo 10 súčasných autorov ju použilo tak, že sa to súčasnej norme prieči. Z normatívneho hľadiska sa vyžaduje spracovanie ako pri spojke *ačkoľvek*.

akosi — SSJ 2. význam charakterizuje ako nárečový. Z uvedeného dokladu od Jilemnického sa na nárečovosť ťažko dá usudzovať. Ani v iných dokladoch sa slovo *akosi* nepoužíva ako nárečové: *Viac ako pred desiatimi rokmi, akosi hneď po oslobodení...* (Tatarka) — *A potom, akosi na jeseň — bol som už šarža...* (Jašík) — *Bolo vtedy akosi pred jarou.* (Jančová) Doklady ukazujú, že ide o spisovné slovo (dalo by sa uvažovať o príznaku hovorovosti), ktoré je oproti synonymným výrazom *približne, okolo, tak asi* pomerne zriedkavejšie.

almara — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Množstvo dokladov od rozličných autorov však ukazuje, že sa toto slovo nepoužívalo na dosiahnutie „ľudovosti“ prejavu. Ide o slovo, ktoré zastaralo, ale sa dá štylisticky využiť na dosiahnutie dobového zafarbenia jazyka. Tak ho použila napr. aj M. Figuli v románe *Babylon*. Slovo *almara* je teda spisovné.

Amerikán — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „americký Slovák; človek, ktorý žil v Amerike dlhší čas, ktorý sa vrátil z Ameriky“. Z dokladov (je ich okolo 15) vidieť, že sa slovo *Amerikán* používa aj v súčasnosti (Tatarka, Jilemnický, Alexy) ako typický hovorový — teda spisovný — slovo.

apatéka, apatekár — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slová. Doklady (najmä od Jesenského, Vansovej a Vajanského) ukazujú, že je vhodnejšie tieto slová hodnotiť ako spisovné, a to s príznakom hovorovosti a zastaranosti.

asentírka — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Problematika je podobná ako pri slove *apatéka*. Ide o spisovné, hovorové zastarané slovo. Z tohto hľadiska je typický napr. Jilemnického doklad z ruského prostredia: *Martin Tremboš, osemnásťročný chalan, skrývajúci sa v sukkovských horách pred denikinskými asentírkami...*

august² — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo (s významom „šašo“). Doklady (sú iba dva) nesvedčia o ľudovosti tohto slova: *Nepoznal krásu života detí, ktoré sa na neho usmievali v cirkuse, keď robil kotrmelce a naháňal sa s augustom.* (Barč) — *... chodba, ktorou predtým nastupovali augusti a artisti.* (Karvaš) Oba doklady (Barčov je z cirkusového prostredia) svedčia o tom, že v pomere k bežnému a neutrálnemu slovu *šašo* ide o veľmi zriedkavé (možno zastarané), ale spisovné slovo.

až — 1., 3. význam SSJ uvádza ako nespisovný, krajový (význam „keď“). Uvedené doklady — a ani iné, ktoré máme k dispozícii — o v podstate nárečovom zafarbení nesvedčia. Morfológia slovenského jazyka spojku *až* v takomto použití — napr. *Až sa najeme, potom sa o veci pohovárime.* (Zúbek) — hodnotí ako spisovnú. Toto hodnotenie pokladáme za primerané.

baba¹ — 5. význam („pôrodná asistentka“) SSJ uvádza ako nespisovný, ľudový. Dokladový materiál ukazuje, že ide predovšetkým o zastarávajúce (alebo už zastarané slovo). Táto zastaranosť je však celkom „čerstvá“ (spôsobená organizáciou zdravotníctva), lebo v období okolo prvej vojny sa so slovom *baba* v spojení *pôrodná baba* celkom bežne stretávame ako s termínom. Ten sa používal napr. v lekárskej i právnickej literatúre. Okrem toho má dnes slovo *baba* alebo spojenie *pôrodná baba* príznak hovorovosti. Vidieť to na Vajanského doklade: *... tieto dve nepekné decká (rasizmus a šovinizmus) už trepotali sa mocne v živote matky svojej, v reštaurácii takzvaného historického práva. Čakalo sa len na pôrodné baby v osobách Bismarcka a Moltkeho...* Protiklad *pôrodná baba* — *pôrodná asistentka* sa teda dnes chápe aj na rovine hovorovosti — nehovorovosti. Slovo *baba*¹ v 5. význame je teda spisovné, a to hovorové slovo, ktoré zastaráva.

baba² — SSJ celé heslo (všetky významy) uvádza ako nespisovné, ľudové. Zdá sa však, že druhý význam tohto slova „jedlo z upečených postrúhaných zemiakov“ (výklad nie je celkom adekvátny) má mať inakšie ocenenie. A to jednak preto, že názov *zemiaková baba* je všeobecne dosť rozšírený a že sa používa aj v literatúre (Moric, Skalka, Dullová), jednak preto, že SSJ takto vlastne (pretože názov *haruľa*, o ktorom bude reč neskôr, pokladá za nárečový) kodifikuje ako jediný spisovný názov „zemiaková placka, zemiakové placky“, proti ktorému máme výhrady. Názov *zemiaková baba* pokladáme pre spisovný jazyk za vhodný, za vhodnejší ako názov „zemiaková placka, zemiakové placky“.

(Pokračovanie v budúcom čísle.)

Taškent — Taškentan, či Taškentčan?

LADISLAV DVONČ

V súvisе s početnými zemetraseniami, ktoré boli v roku 1966 v Taškente, sa vyskytla potreba častejšie hovoriť o obyvateľoch Taškentu. Povšimli sme si, že sa tu používali dve podoby obyvateľského mena utvoreného príslušnou odvodzovacou príponou, a to *Taškentan* a *Taškentčan*, pričom prevažovala podoba *Taškentčan*. Pri odpovedi na otázku, ktorú z týchto podôb máme používať, môžeme sa oprieť o výsledky, ku ktorým sa dospelo pri výskume používania prípon -an a -čan v spisovnej slovenčine.

E. Jóna, ktorý sa zaoberal tvorením obyvateľských mien k niektorým novým miestnym názvom, zavedeným u nás po r. 1945, konštatoval, že v spisovnej slovenčine je stále viac produktívna prípona -čan.¹ Pretože si všimol len obyvateľské mená od domácich miestnych názvov, jeho mienka o produktivnosti prípony -čan mala len čiastočnú platnosť. Širšie študoval túto otázku Š. Koperdan.² Všimol si nielen odvodzovanie obyvateľských mien od domácich, ale aj od cudzích zemepisných názvov. Podľa neho od zemepisných názvov, ktoré sa končia na spojenie sonórnej spoluhlásky s párovou spoluhláskou, ako je to aj pri názve *Taškent*, sa príslušné obyvateľské meno tvorí bez výnimiek príponou -an, napr. *Oxfordan*, *Szenggyörgyan*, *Stuttgartan*, *Cirčan*, *Helpan*, *Kalšan*, *Hontan*, *Korintan*, *Nemčan*, *Sajban*, *Ovčan*, *Michalovčan* (str. 103). Spojenie spoluhlások *nt*, ktoré je v názve *Taškent*,

¹ E. Jóna, *Mená obyvateľov k novým miestnym názvom*, SR 14, 1948/49, 218—223.

² Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, 83—106.

je aj v názvoch *Korint* a *Hont*, ku ktorým Koperdan uvádza podoby obyvateľských mien *Korintan* a *Hontan*. Podľa toho by sme mali používať podobu *Taškentan*. J. Horecký³ hovorí, že variant -čan je v súčasnom jazyku živší ako podoba -an, ale presnejšie vymedzenie používania oboch podôb nepodáva; odvoláva sa na podrobnejší výskum Š. Koperdana.

V kritike Koperdanovho vymedzenia som konštatoval,⁴ že prípona -čan sa v spisovnej slovenčine používa pri odvodzovaní obyvateľských mien od takýchto názvov v oveľa väčšom rozsahu, ako sa to uvádza v doterajšej literatúre. Na konkrétnom dokladovom materiáli som ukázal, že aj v tých prípadoch, kde sa podľa Š. Koperdana používa pri tvorení obyv. mien prípona -an bez výnimky, je veľmi často aj prípona -čan, ba dokonca dnes tu prípona -čan prevažuje.

V ďalšom si osobitne všimneme jednotlivé podoby obyvateľských mien od miestnych názvov, ktoré sú podobne zakončené ako názov *Taškent*, t. j. majú na konci odvodzovacieho základu spojenie spoluhlások *nt*.

Pri mene *Korintan*, ktoré uvádza Š. Koperdan, ide o tvar zo staršieho obdobia nášho jazyka, keď sa ešte bežne tvorili deriváty (odvodeniny) pomocou prípony -an. Táto podoba sa upevnila a rozšírila hojným používaním v biblických textoch (porov. *listy sv. Pavla Korintanom*). Mohli by sme ju porovnať s niektorými inými derivátmi zo staršieho obdobia nášho jazyka, ako napr. *Žilinec*, *Brazilec* a pod. Tieto deriváty sa už nahradili novšími podobami na -čan (*Žilinčan*, *Brazilčan*). Pri slovách *Žilinec*, *Brazilec* išlo o tvorenie príponou -ec, ktorá sa takmer dôsledne začína nahrádzať príponou -čan a len v istých vymedzených prípadoch ostáva naďalej v spisovnom jazyku. Pri slove *Korintan* ide vlastne o tvorenie rovnakou príponou ako pri obyvateľských menách na -čan; obe prípony -an a -čan sú len varianty jednej prípony. Preto sa v ustálených prípadoch ľahšie udržiava prípona -an ako prípona -ec. Rovnako aj pri názve *Hontan* ide o derivát dávno ustálený v našom jazyku. Okrem toho treba zdôrazniť, že ide o derivát od domáceho názvu. Podobne si možno vysvetliť ako niektoré staršie ustálené podoby deriváty typu *Galanťan*, *Brabantan* a pod. Príznačné pre takto utvorené podoby je, že ich počet je vcelku ohrozený, obmedzený. Nejde teda o otvorenú, ale uzavretú skupinu derivátov.

V citovanej štúdii priniesli sme však početné doklady na tvorenie muž. obyv. mien na -čan od cudzích zemepisných názvov zakonče-

³ J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 94.

⁴ L. Dvonč, *Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine*, Jazykovedný časopis 17, 1966, 170—177.

ných v odvodzovacom základe na spojenie spoluhlások *nt*, napr. *Gent* — *Gentčan*, *Toronto* — *Torontčan*, *Tirlemont* — *Tirlemontčan*, *Piemont* — *Piemontčan* atď. Všetky tieto príklady presvedčivo ukazujú, že sa od takto zakončených zemepisných názvov začínajú dnes tvoriť obyvateľské mená pomocou prípony *-čan*, a to predovšetkým v tých prípadoch, kde ide o obyvateľské mená od doteraz neznámych zemepisných názvov, takže možno predpokladať, že ide vlastne o prvé tvorenie obyvateľských mien (porov. napr. *Tirlemont* — *Tirlemontčan*), ale aj v prípadoch, kde ide o obyv. mená od niektorých známejších názvov miest, o ktorých vieme alebo môžeme aspoň predpokladať, že sa tu v minulosti pri tvorení muž. obyv. mena používala prípona *-an*, napr. *Gent* — *Gentčan*, *Piemont* — *Piemontčan*, *Trident* — *Tridentčan*. Preto nás neprekvapuje, že sa napr. s podobou *Gentčan* stretávame v preklade románu Ch. de Costera *Legenda o Ulenspiegelovi*, alebo s podobou *Piemontčan* v prekladoch románu F. D. Guerrazziho *Obliehanie Florencie* alebo C. Fusera *Tragická paleta* (doklady uvádzame v cit. štúdií), alebo konečne napr. s podobou *Tridentčan* v preklade románu L. Feuchtwangera *Škaredá vojvodkyňa: Zhrozený Tridentčan sadol na koňa*. Tvorenie muž. obyv. mien od cudzích zemepisných názvov s odvodzovacím základom na *-nt-* pomocou prípony *-čan* môžeme teda charakterizovať ako produktívne. Pritom tento stav zodpovedá celkovému prevažnému uplatňovaniu sa prípony *-čan* pri tvorení muž. obyv. mien od zemepisných názvov v spisovnom jazyku.

Na záver možno dať odpoveď na otázku, či máme v spisovnej slovenčine používať podobu *Taškentan* alebo podobu *Taškentčan*. Nazdávame sa, že so zreteľom na naznačený vývin treba dať prednosť podobe *Taškentčan*. Nebolo by správne obhajovať podobu *Taškentan* s odvolávaním sa na formy, ako *Galanťan*, *Hontan*, *Korintan*, *Piemontan* (tu je však už aj *Piemontčan*) a pod., pretože v týchto prípadoch ide o formy, ktoré vznikli v staršom období nášho jazyka a naďalej sa v ňom udržiavajú ako hotové útvary aj v spisovnom jazyku. Vcelku však tieto formy ustupujú. V súčasnom jazyku je systémové tvorenie obyv. mien od zemepisných názvov na *nt* pomocou prípony *-čan*, a preto mu dávame prednosť aj pri názve *Taškent*.

Tento náš príspevok okrem odpovede na konkrétnu otázku, či máme používať formu *Taškentan* alebo *Taškentčan*, podáva zároveň obraz o používaní prípon *-an* a *-čan* pri mužských obyvateľských menách utvorených od zemepisných názvov, ktorých odvodzovací základ sa končí na spojenie spoluhlások *nt*. Podobne bude potrebné presnejšie vymedziť používanie uvedených prípon aj pri obyvateľských menách od zemepisných názvov, ktorých odvodzovací základ je zakončený na akékoľvek iné spojenie sonórnej spoluhlásky s párovou spoluhláskou.

ROZLIČNOSTI

Využívate Jazykovú poradňu?

Na učiteľskom aktíve odznel obsahovo hodnotný referát. Bol premyslený, svedomite pripravený a dobre by sa bol počúval aj preto, lebo rečník mal nielen dobrú spisovnú výslovnosť, ale príjemným hlasom výstižne zdôrazňoval dôležité časti výpovede. Referát by bol aj obsahom istotne upútal počúvajúcich, keby ho zbytočne neboli narušali neprimerané výrazy, väzby a konštrukcie. Hromadili sa v ňom čoraz viac a postupne mu uberali na hodnote. Napríklad:

„... treba vydať plány jednotlivých odborov..., ... preskúmať ich návaznosti..., ... v podobe, kedy sa snažíme zosúladiť snahy všetkých za účelom získania skúseností..., ... prejavuje sa pasivita v radách učiteľov..., ... výsledok závisí na cieľavedomosti..., ... diskutovať tieto otázky je nutné..., ... požiadavky, ktoré sú na učiteľov kladené..., ... prijímacie riadenie použiť na vylepšenie iných činností..., ... previesť hodnotenie..., ... prekonať potiaže..., ... sú tu nesprávne tendencie zvyšovania nárokov..., ... jak vedúci pracovníci, tak aj...“

O všetkých jazykových chybách, ktoré sme tu uviedli, sa už pisalo buď v Jazykovej poradni (1. zv. r. 1957, 2. zv. r. 1960, 3. zv. r. 1964, 4. zv. r. 1966) alebo v Kultúrnom živote.

Jazyková poradňa I (str. 44) upozorňuje na významový rozdiel slov *obor* a *odbor*. *Obor* je mimoriadne veľký človek, a tak nemožno „vydať plány odborov“, ale len odborov.

V 2. zväzku (str. 133) uvažuje sa aj o slovesách *nadväzovať* a *naväzovať*. Názornými príkladmi (*nadviazať rozhovor* — *naviazať povrieseľ*) sa vysvetľuje význam obidvoch slovík. Význam „pripojiť k niečomu“, ktorý sa dá vyjadriť slovesom *nadväzovať*, chcel autor referátu vysloviť v podstatnom mene návaznosť. Keby sme v slovenčine mali takéto podstatné meno, muselo by byť odvodené slovotvor-

nou príponou -osť od prídavného mena, ako je napr. podstatné meno *preukaznosť* odvodené od prídavného mena *preukazný* a toto zasa od slovesa *preukazovať*. Keďže v spisovnej slovenčine nepoužívame sloveso *naväzovať* vo význame „pripojiť k niečomu“, nie je odôvodnený ani tvar *naväzný*, ani *naväznosť*. Máme podstatné mená ako *závislosť*, *súvislosť*, *vzťah* a i., ktorými tento význam možno vystihnúť.

O nevhodnom zamieňaní spojky *keď* a príslovky *kedy* sa hovorí v Jazykovej poradni I (str. 215). Sloveso *zosúladiť* charakterizuje Slovník slovenského jazyka ako hovorové. Veta v referáte na aktíve mala mať namiesto príslovky *kedy* spojku *keď* a namiesto slovesa *zosúladiť* spojenie *uviesť (dať) do súladu*: „... v dobe *keď* sa snažíme (alebo *usilujeme sa*) *uviesť do súladu*...“

Aj dvojica slov *rad* — *rada* (*druhý rad* — *dobrá rada*) patrí k prým heslám spracovaným v Jazykovej poradni I (str. 43). Môžeme povedať, že v radoch učiteľov sa prejavuje pasivita, ale v ich radoch sotva.

Za nesprávnu pokladáme väzbu *závisieť na niečom*, vzniknutú krížením väzieb *závisieť od niečoho* a *záležať na niečom* (pozri Jazyková poradňa IV, str. 312). Nehovoríme teda *závisí na cieľavedomosti*, ale *závisí od cieľavedomosti*.

V tom istom zväzku Jazykovej poradne (str. 323) sa vyslovuje námietka proti väzbe *diskutovať k niečomu* (*diskutovať k návrhom*). Treba dodať, že k častým nesprávnym väzbám slovesa *diskutovať* patrí aj väzba s akuzatívom (*diskutovať otázku*). Na základe tejto nesprávnej väzby sa potom často používa aj neústrojná konštrukcia *diskutovaná otázka*. K slovesu *diskutovať* patrí iba šiesty pád s predložkou *o*, teda: ... *diskutovať o týchto otázkach*...

O funkčnom rozdieli medzi aktívnymi a pasívnymi konštrukciami sa píše v 4. zväzku Jazykovej poradne (str. 328): „Najčastejšie sa prejavuje potreba pasívnej vetnej konštrukcie v odbornom štýle, ale ani tu sa bez dôvodu nemá zatláčať aktívna veta pasívnou.“ V referáte nešlo o prejav úzko odborný a nebolo ani iného dôvodu, aby sa nepoužila konštrukcia aktívna: ... *pažiadavky, ktoré sa na učiteľov kladú*...

O slovese *vylepšiť*, ktoré zatláča podobu *zlepšiť* a nadobudlo charakter kliše, o miestnom význame slovesa *previesť* (Jazyková poradňa I, str. 109), o nárečovom *jak*, ktoré sa používa namiesto spisovného *ako* písalo sa už na viacerých miestach, a preto by sa v prejavoch na učiteľských zhromaždeniach nemalo *prevádzaf hodnotenie*, ale *hodnotiť*, nemalo by sa *vylepšovať*, ale *zlepšovať*. — Slovo *potiaže* má spisovný ekvivalent v slove *ťažkosť* (*prekonávať ťažkosť*).

Slovesné podstatné meno je veľmi frekventovaný tvar. Podľa obsahu spomínaného referátu nebolo treba v prejave odhliadať od agensa

deja (išlo o učiteľov). Vedľajšia veta bola by sa dala lepšie využiť ako slovesné podstatné meno. Konštrukcia za účelom získania skúseností... mohla sa nahradiť vedľajšou vetou: ...*aby sme získali skúsenosti*... Prívlastok k podstatnému menu *tendencie* vyjadrený slovesným podstatným menom mohol sa vyjadriť neurčitkom: ... *tendencie zvyšovať nároky*...

V našich poznámkach k jazykovému prejavu na schôdzke učiteľov odkazujeme na literatúru, ktorú by školský pracovník mal poznať. Dovoľujeme si znova upozorniť na tieto publikácie, lebo ak majú slúžiť používateľom slovenského spisovného jazyka, učiteľovi ako priamemu pestovateľovi rečového prejavu žiakov poslúžia predovšetkým.

V. Betáková

Býk — akuz. pl. býkov?

V učebnici slovenčiny pre 3. ročník (M. Bernáthová — L. Petríková, *Slovenský jazyk pre 3. ročník základnej deväťročnej školy*, 3. vyd., Bratislava 1966) sa na str. 39 uvádza cvičenie s návodom „vyberte do cvičenia správne slovo: býk, býček, býky, býkoch, býkov“. Nasledujú tieto vety na doplnenie: V stajni JRD majú dva ——. Väčší —— je zlostný. Menší —— je pokojnejší. —— sú od seba oddelené. O —— sa stará krmíč. Pri —— musíme byť opatrní. Ak doplníme uvedené vety o slová *býk* a *býček*, resp. ich tvary, zistíme, že v týchto vetách nemôžeme vlastne použiť tvar *býkov*.

Tvar *býkov* sa vyskytuje v gen. pl., ale tvar gen. pl. v uvedených vetách nemožno doplniť. Ak nejde o tvar gen. pl., potom autorky zrejme mali na mysli použitie tvaru *býkov* v akuz. pl. vo vete O —— sa stará krmíč. V dnešnej spisovnej slovenčine sa v akuz. pl. tvar *býkov* nepripúšťa. (V minulosti sa však istý čas podľa platnej kodifikácie mohol používať.) Podľa toho v učebnici ide o nenáležitý zotrvanie na staršej kodifikácii tvaru akuz. pl. substantíva *býk*. Všimnime si nakrátko zmeny v kodifikácii tvaru akuz. pl. substantíva *býk* od Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931.

Tvar *býkov* v akuz. pl. pripúšťali Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931. Podľa týchto Pravidiel totiž zvieracie mená mužského rodu sa skloňujú „pravidlom“ ako mužské osobné mená, a to v nom. aj akuz. pl., napr. *hadi, orli, psi, vlci, zajaci, medvedi, hadov, psov, orlov, vlkov* a pod. (pozri na str. 55—56). Tvary podľa neživotných podstatných mien podávali tieto Pravidlá ako podoby ľudovej reči.

Túto poučku od základu zmenili Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940. Tu sa uvádza, že zvieracie mená majú „spravidla“ v množnom nominatíve a akuzatíve prípony neživotných podstatných mien, t. j. prípony *-y* a *-e*. Iba slová *vlk*, *pes* a *vták* majú podľa Pravidiel z r. 1940 obyčajne nom. pl. *vlci*, *psi* a *vtáci* (zriedkavejšie *psy* a *vtáky*). Osobitne upozorňujeme, že tieto Pravidlá hovoria o životných tvaroch len v množnom nominatíve, a to jednak v úvodnej časti pri výklade skloňovania mužských podstatných mien vzoru *chlap* (str. 81), jednak aj pri jednotlivých slovách v slovníkovej časti: *vlk* (433), *vták* (437). Jedine pri substantíve *pes* sa v slovníkovej časti (na str. 308) spomína popri životnom tvare v nom. pl. (*psi*) aj životný tvar akuz. pl. (*psov*). Sumárne podľa týchto Pravidiel mohli sa používať životné tvary pri zvieracích podstatných menách mužského rodu vzoru *chlap* v nom. pl. podst. mien *vlk*, *vták* a *pes* a v akuz. pl. substantíva *pes*. V tejto súvislosti je však zaujímavé, že v slovníkovej časti týchto Pravidiel sa aj pri substantíve *býk* uvádza pre nom. pl. tvar *býci* (150), pričom o tvare nom. pl. *býky* sa tu ani nehovorí. V každom prípade však pre akuz. pl. treba aj pri tomto substantíve rátať len s tvarom *býky*, pretože sa nepripomína osobitne, že by sa tu azda používal tvar *býkov*.

Dalšiu zmenu v kodifikácii prinášajú Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1953. Aj podľa týchto Pravidiel zvieracie mená majú v nom. a akuz. pl. prípony neživotných podstatných mien *-y* alebo *-e*. Ale slová *vlk*, *pes*, *vták* a aj slovo *býk* majú podľa týchto Pravidiel prípony aj podľa životných, a to v nom. aj v akuz. pl.: *vlky*, *psy*, *vtáky*, *býky* — *vlci*, *psi*, *vtáci*, *býci* a *vlky*, *psy*, *vtáky*, *býky* — *vlkov*, *psov*, *vtákov*, *býkov*. Ale už vo vydaní Pravidiel z r. 1957 sa životné prípony v nom. a akuz. pl. kodifikujú iba pri slovách *vlk*, *pes* a *vták*. Pri slove *býk* sú podľa týchto a nasledujúcich Pravidiel vo všetkých pádoch množného čísla len prípony neživotných podstatných mien. Tvar nom. pl. *býky* sa výslovne aj uvádza vo vydaní z r. 1957 na str. 147 (v hesle *býk*), rovnako napr. v 5. vyd. z r. 1964 na str. 151 a v iných vydaniach.

Ak sa v citovanej učebnici žiada v niektorej z uvedených viet doplniť tvar *býkov*, pričom podľa povahy uvedených viet môže ísť len o požiadavku doplniť tvar *býkov* ako tvar akuz. pl., potom je zrejmé, že sa v tomto prípade vychádza zo staršej kodifikácie, platnej od roku 1957, resp. presnejšie, platnej v rokoch 1931—1940 a 1953—1957. Dnešné Pravidlá však takýto tvar v akuz. pl. nepripúšťajú, a preto ho nemožno uvádzať v školskej učebnici. Podľa toho v spomínanom cvičení treba tvar *býkov* vyčiarknuť, pretože zvädza k jeho nenáležitosti použitiu. Vo vete O... sa stará krmáč má byť tvar *býky*.

L. Dvonč

Noe, Noema — a nie Noe, Noeho

Kultúrny život zo 16. septembra minulého roku uverejnil preklad vtipnej skice Kiu a koráb. Celkový dobrý dojem však naruša bezradnosť prekladateľky M. Lesnej pri skloňovaní biblického vlastného mena *Noe*. Popri správnom tvare 1. pádu *Noe* čítame tam nesprávne tvary ostatných pádov v spojeniach ako *Noeho* rodina, *Noeovi* za chrbtom, *hľadám Noeho*. Tieto tvary sú nesprávne, lebo narušajú ustálenosť spisovného jazyka.

V spisovnej slovenčine sa totiž po istom kolísaní ustálilo skloňovanie mena *Noe* so zachovávaním etymologického a historického striedania kmeňa *Noe-/Noem-*: 1. pád *Noe*, 2. pád *Noema*, 3. pád *Noemovi*, 4. pád *Noema*, 6. pád *o Noemovi*, 7. pád *s Noemom*.

Privlastňovacie prídavné meno sa tvorí takisto od tohto rozšíreného kmeňa *Noem-*: *Noemov* koráb, *Noemova* archa, *Noemovo* meno, *Noemovi* synovia, *Noemove* zvieratá...

Súhrnne: Ustálené skloňovanie cudzích vlastných mien treba zachovávať dôsledne, hoci sa v istých bodoch odchyľuje od pravidelného spôsobu skloňovania domácich slov.

J. Ružička

Motel, hotel, rotel

S rozvíjajúcim sa turistickým ruchom stretávame sa v tlači stále častejšie so slovami *motel*, *hotel* a *rotel*. Je to skupina slov, z ktorých každé je zložené z dvoch častí. Napríklad prvá časť slova *motel* (*mo-*) je skrátený tvar slova *motor* a druhá časť (*-tel*) je z francúzskeho slova *hotel*. Hotel je budova, ktorá slúži na prechodné ubytovanie a spravidla i stravovanie. Všetky spomenuté slová sú utvorené pomocou *-tel* a ich význam súvisí so základným významom slova *hotel*.

V moteli možno ubytovať a stravovať ľudí, ktorí cestujú automobilmi alebo jednostopovými vozidlami, pre ktoré je zároveň pripravené vhodné miesto na parkovanie, prípadne garáže spojené s rozmanitými technickými službami od umývania až po opravy. Je to vlastne náročnejšia forma ubytovania ako autocamping, kde majiteľ motorového vozidla spí vo vlastnom stane (*aute*) na určenom a stráženom priestore. Na Slovensku sú najznámejšie a najstaršie motely na Táloch v Nízkych Tatrách a na Zlatých pieskoch v Bratislave.

V reportážach zo zahraničia používajú sa aj slová *botel* a *rotel*. Tieto slová vznikli podobne ako slovo *motel* a označujú špeciálne ubytovanie a stravovanie osôb. V Slovníku cudzích slov (SPN Bratislava

1965) vysvetľuje sa slovo *botel* takto: časť prístavu (obyčajne v rekreačných oblastiach) pre športové člny (na ich údržbu a úschovu) s ubytovňami a reštauráciami (s. 175). Slovom *rotel* označuje sa zase spôsob ubytovania ľudí, ktorí používajú ako individuálny prostriedok dopravy malé lietadlá alebo vrtuľníky. Prvá časť slova pochádza zo slova *aero* (= lietadlo).

Slová *motel*, *botel*, *rotel* teda súvisia tvarom i významom so slovom *hotel* a navzájom sa líšia len tým, že označujú podniky, ktoré slúžia vždy len určitej skupine osôb podľa toho, aké dopravné prostriedky momentálne používa.

Dodávame ešte, že o slove *motel* možno sa poučiť v Jazykovej poradni IV, Bratislava 1966, 88—89.

E. Tvrdoň

Akvárium — nom. - akuz. pl. *akváriá*, nie *akvária*

Kovopodnik miestneho priemyslu v Topoľčanoch vyrába ohrievacie telesá pre akváriá. Na obale tohto výrobku sa jeho názov uvádza v chybnnej podobe: ohrievacie teleso pre akvária. Chyba je tu na prvý pohľad zjavná — nesprávny je tvar *akvária*. Podstatné meno *akvárium* má v 1. a 4. páde množného čísla tvar *akváriá*, t. j. príslušná pádová prípona je rovnako dlhá, ako je dlhá pri iných podstatných menách vzoru *mesto*, podľa ktorého sa slovo *akvárium* skloňuje (napr. *mestá*, *sitá*, *korytá*, podobne *gymnázia*, *lycéá*, *rádiá*, atď.). Chyba sa pritom opakuje aj na pečiatke, ktorou sú opatrené obaly uvedeného výrobku (je na nej okrem iného cena výrobku). Na záručnom liste výrobku sa však správne uvádza náležitá forma *akváriá*. Bolo potrebné uplatniť ju aj na obale výrobku, kde chybný tvar pre veľkosť názvu (nápis po celej dĺžke obalu) sa javí ako veľmi výrazný nedostatok.

Pri tejto príležitosti môžeme zároveň pripomenúť, že vo výrazoch typu *10-minútový*, *20-stupňový*, *30-minútový* a pod., t. j. v slovách odvodených od spojenia základnej číslovky s podstatným menom v druhom páde množ. čísla (desať minút, 20 poschodí, 30 minút), pričom číslovka nie je zapísaná slovne, ale číslou, používame na spojenie číslice s ďalšou časťou slova spojovník. Nie je správne používať takéto výrazy bez spojovníka, pretože sa takto naruša vedomie, že ide o jedno slovo. Na záručnom liste čítame: *Ohrievač vyťahuje z vody až po 10 minútovom odpojení z vody*. Malo sa uviesť: *10-minútovom*.

L. Dvonč

ZPRÁVY A POSUDKY

Z prieskumu vyučovania slovenského jazyka a úrovne jazykovej kultúry na školách

V októbri 1966 uskutočnili pracovníci Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV tematické inšpekcie úrovne vyučovania slovenského jazyka a jazykovej kultúry spolu s ústrednými inšpektormi Povereníctva SNR a s pracovníkmi Výskumného ústavu pedagogického. Inšpekcie sa konali na rozličných miestach Slovenska a na rozličných typoch škôl. Vyučovanie slovenčiny, a to literatúry i jazyka, má popri význame užšieho vedného odboru aj veľký zmysel v okruhu mravnej a estetickéj výchovy, ako je upevňovanie národnej hrdosti, pestovanie lásky k materinskému jazyku ap. Prieskum mal ukázať výsledky práce učiteľov práve v tejto oblasti, mal zistiť vzťah žiakov, ale i učiteľov a riaditeľov škôl k týmto hodnotám. Pracovníci Jazykovedného ústavu sa, pravdaže, viac sústredili na prieskum vyučovania jazyka, a najmä na stav jazykovej kultúry. Ich výskumy sú v mnohom poučné, možno z nich vychádzať pri zlepšovaní jazykovej kultúry.

Vážnejší stav je v oblastiach západného a východného Slovenska, kde žiaci — týka sa to najmä škôl I. cyklu — prichádzajú do škôl silne ovplyvnení nárečovým prostredím. Školy v súlade s celkovo menším dôrazom na humanitnú výchovu nestačili počas povinnej školskej dochádzky dať žiakom dostatočné vedomosti o spisovnom jazyku. Pozornosť sa v prvých ročníkoch sústreďuje na pravopis a vôbec na písané slovo, takže slohový výcvik (najmä ústne vyjadrovanie), slovná zásoba a výslovnosť sa zanedbávajú. Dôsledky tohto malého dôrazu na hovorený jazyk sa ukazujú aj vo vyšších triedach. Vo východnej časti Slovenska je to pri výslovnosti zanedbávanie kvantity, na západe nevyslovovanie *ô*, vyslovovanie dvojhlások *ia*, *ie* ako *íá*, *íe*, zanedbávanie rytmického pravidla, nárečová výslovnosť v (*prfky*), tvrdá výslovnosť skupiny *ne-*, prípadne aj iných skupín atď. O jazykovej úrovni učiteľov škôl I. cyklu možno povedať, že je priemerná, niekde aj podpriemerná.

Lepšia je situácia na školách II. cyklu, osobitne na strednom Slovensku. Malé odchýlky nárečia od spisovnej slovenčiny dávajú tu solídny základ na dobré ovládanie jazyka. Dakde badať cieľavedomé úsilie učiteľov slovenčiny o dobrú jazykovú úroveň (SVŠ Zvolen). Na týchto prípadoch najlepšie vidieť, akú rozhodujúcu úlohu má pri výchove kultúry reči učiteľ. Jeho vzorná výslovnosť odráža sa aj na výslovnosti žiakov a naopak, jazykové nedostatky učiteľa reprodukovujú verne i jeho žiaci. Myslíme tu na istý okruh jazykových chýb, s ktorými sa možno stretnúť na školách všetkých stupňov a všetkých krajov. Sú to chyby, ktoré sa priam chronicky objavujú v tlači, v rozhlase, televízii aj v administratíve a ktorých vplyvu sa nevie ubrániť ani škola. V oblasti výslovnosti ide o zanedbávanie *l* (bude treba oveľa viac disciplinovanosti u samých učiteľov a viac dôslednosti v požadovaní od žiakov, ako i vzbudenie kladného vzťahu k tejto otázke), o nedodržiavanie asimilácie (napr. *my sme, k domom*), o nespisovnú výslovnosť koncovky *-ov* (vrcholov, občanov), o výslovnosť slov *gdo*, *tie* ap. V slovnej zásobe sa najčastejšie robia chyby typu omluviť, vytýkať, bezpredmetové začínať, končiť, špatný (vo význame zlý), štyrka, jednička, odstavec, obecné podmienky, jedná sa o... , ovšem, pokulhávať, zanedbávanie významového rozdielu medzi *opísať* — *odpísať* ap. Morfológické a syntaktické chyby sú pomerne zriedkavejšie (dvomi, rozobereme, neni, koľko razy, využívať, používať niečoho, záleží od, závisí na atď.). Hospitácie sa z veľkej časti venovali aj iným predmetom ako slovenčine. U učiteľov-neslovenčinárov sa konštatovala všeobecne nižšia jazyková úroveň.

Osobitný problém pri výchove žiakov ku kultivovanému, spisovnému prejavu predstavujú učňovské školy. Starostlivosť o jazyk je tu minimálna a tomu primerané sú aj výsledky. Lepší stav je na odborných školách vyššieho stupňa, i keď práve tu by sa cieľavedomou starostlivosťou o jazyk dali ešte viac ponaprávať jazykové zlovyky, ktoré potom prenikajú ďalej (zbytočné používanie slovesa *prevádzať*, výrazy ako „námatková kontrola“ ap.).

Inšpekcie na školách sa všade končili besedami s učiteľmi slovenčiny a riaditeľmi. Väčšinou možno hovoriť o kladnom vzťahu týchto školských pracovníkov k otázkam jazykovej kultúry, bude však treba nájsť účinnú metódu, ktorou by sa malo uskutočniť všetko to, čo sa pokladá za nevyhnutné pri zvyšovaní úrovne vyučovania slovenčiny a celkového stavu jazykovej kultúry.

M. Pisárčiková

Dr. Pavel Neuman, dr. Marie Pravdová a kolektív, **Dejepis pre 6. ročník základnej deväťročnej školy**, Bratislava 1964, 2. vydanie, 104 strán.

Táto učebnica je dielom českých autorov; do slovenčiny ju preložila Berta Hudáková. Predmetom učebnice sú najstaršie dejiny ľudstva, rozdelené na kapitoly o dejinách a dejepise, o živote ľudí v praveku, o najstarších štátoch v staroveku, o starovekom Grécku a o starovekom Ríme.

Úlohou našej poznámky je posúdiť učebnicu z hľadiska jazykovej správnosti. Pokladáme za potrebné ustavične pripomínať a zdôrazňovať požiadavku, aby si žiaci upevňovali povedomie materinskej reči a aby si osvo-

jovali poznatky o spisovnej slovenčine nielen na hodinách slovenčiny, ale i prostredníctvom všetkého učiva. Dejepis je predmet, v ktorom sa vyžadujú súvislé jazykové prejavy a keďže tie vznikajú u mnohých žiakov najmä na základe memorovania z učebnice, je tu požiadavka na bezchybnú jazykovú stránku o to nástojčivejšia. Rozbor jazykovej stránky tejto učebnice ukazuje, že i pri celkovej obstojnej úrovni nie je učebnica bez chýb a bez vplyvov češtiny, z ktorej bola preložená.

Interpunkcia je starostlivá, no zistili sme niekoľko chýb: *Z pamiatok, ktoré sa nám zachovali(,) poznáme dejiny našej krajiny* (9). Tu mala byť vložená vzťažná veta oddelená čiarkami. ...*že my tu mŕtvi ležíme (,) ako zákony kázali nám* (61). *Ale iné mestá ich spojenectvo odmietli(,) a (!) naopak, podnecovali proti nim ostatné bojovné italské kmene* (70). Namiesto spojky *a* tu mala byť odporovacia spojka *ba*.

Z tvaroslovných chýb upozorňujeme na koncovku 7. pádu mn. č. mužského rodu, a to žaludami (16) m. žaludmi, stanami (51) m. stanmi, stlpami (64) m. stlpmi, ďalej na nesprávny 2. p. mn. č. podst. mena *poleva* — *polev* (20) m. *poliev*. České miestne mená majú mať slovenskú ohýbaci príponu, preto je chybný tvar z *Předmostí* pri *Prerove* (text pod obrázkom) m. z *Předmostia*.

Pomerne časté je chybné použitie predložiek, najmä predložky *k*: *Náboženstvo mu malo slúžiť k oslave a upevneniu moci* (92; *Náboženstvo mu malo slúžiť na oslavu a upevnenie moci*). *K oznamovaniu svojich (!) myšlienok už mu nestačili iba výkriky a zvolania* (14; *Na oznamovanie vlastných myšlienok mu už nestačili iba výkriky a zvolania*). *Bola k tomu potrebná veľká zručnosť* (19; *Bola na to potrebná veľká zručnosť*). *No k tomu, aby sa Egypt stal „darom Nilu“, bolo treba húževnatej ľudskej práce* (26; *No na to, aby sa Egypt stal „darom Nilu“, bola potrebná húževnatá ľudská práca*). Chybná je štylizácia vety: *Z veľkolepých stavieb egyptských faraónov boli okrem iných aj pyramídy* (31). Primeraná štylizácia by bola: *Z veľkolepých stavieb egyptských faraónov sú pozoruhodné (treba spomenúť ap.) okrem iných aj pyramídy; alebo: Veľkolepé stavby egyptských faraónov boli aj pyramídy*.

Sloveso *závisieť* má väzbu s predložkou *od*, nie *na*. Preto sú chybné väzby vo vetách: *Prostí ľudia, ktorí nevedeli písať, boli preto tým viac na nich závislí* (36). *Cisári dosadzovaní vojakmi boli závislí na ich priazni* (95). *Stávali sa závislými na veľkostatkároch* (96). Väzba slovesa *spojiť* *niečo v niečo* je zastaraná, preto veta *Sedem dní spájali v týždeň* (38) mala znieť *Sedem dní spájali do týždňa*. Veta mohla byť prípadne inak štylizovaná. Použitie predložky *v* je zastarané i vo vete: *Poznávame, ako naši predkovia zúrodnili... pustatiny a ako ich za dlhé stáročia zmenili v peknú a bohatú krajinu* (9). Náležitá je predložka *na*. Syntaktickou chybou je nevhodná väzba vo vete: *V Mezopotánii nebolo dostatok kameňa* (37). Správne znenie by bolo: *V Mezopotánii nebol dostatok kameňa, alebo V Mezopotánii bol nedostatok kameňa, alebo nebolo dosť kameňa*.

Niekoľko ráz sa chybné umiestňuje spojka *tiež* na začiatku vety: *Tiež zaznamenávali do kníh pre potomkov zprávy o dôležitých udalostiach* (8). *Tiež sa nazdávali, že sa ubránia pred útokom...* (14). *Tiež sa spoločne*

stravovali (51). Tiež náboženstvo mu malo slúžiť k (!) oslave (92). Spojka tiež býva často na úkor spojky aj. Nesprávny slovosled má i veta: Najmä bol ťažký život otrokov (85). Správne mala veta znieť: *Ťažký bol najmä život otrokov*. Nesprávne použitie privlastňovacieho zámena *svoj* má vplyv aj na zmenu významu vety, a to je, najmä v učebnici, naozaj chyba. Má sa používať vtedy, keď privlastňujeme podmetu. Nenáležité je preto použitie na str. 89: *Po skončení svojho úradného obdobia ho (Caesara) senát poveril, aby spravoval po desať rokov jednu z najbohatších rímskych provincií*. Veď keby senát skončil „svoje“ úradné obdobie, nebol by mohol už nikoho ničím poverovať.

Väčšiu starostlivosť mala prekladateľka venovať lexikálnej stránke prekladu. Tu najviac podliehala českej predlohe. Príslovka *tak* nemôže stáť pri prídavnom al. podst. mene, ale iba pri slovese a príslovke. Preto sú chybné spojenia: *tak veľký rozvoj* (71) m. *taký veľký rozvoj*, nemalo *tak* silnú vôľu (62) m. *nemalo takú silnú vôľu*, (oddiely) neboli preto *tak* bojovné (94) m. *také bojovné*. V slovenčine nemáme slovo *kašňa*, ktoré sme našli na str. 6 vo vete: Uprostred mesta bolo námestie s kašňou. České slovo *kašňa* sa môže do slovenčiny preložiť len slovom *studňa* (*fontána*), i keď ide o osobitný druh studne, obyč. s ozdobnou nádržou (ako je napr. Rolandova studňa v Bratislave). V tomto zmysle má učiteľ doplniť význam slova *studňa* v príslušnej vete. Veď aj úplne neznáme slovo *kašňa* bude musieť žiakom vysvetľovať. Katapult (v zozname obrázkov) je česká podoba slovenského podst. m. *katapult*. Namiesto *odtlačiť*, *odtlačok* sú na str. 39 nesprávne formy *otlačiť*, *otlačok*. Nesúhlasíme ani so slovami *sváriť sa* (46), *svárivosť* (47), bolo ich treba nahradiť slovami *škiepiť sa*, *hádať sa*, *škiepnosť*, *hašterivosť*, *neznášanlivosť*. Chybné sú slová *závedy* (47, 92), *závodit* (50), lebo v slovenčine máme *preteky*, *pretekat sa*. Do učebnice sa nemalo dostať ani slovo opis namiesto správneho *odpis* (99). Prekladateľka akoby ani nepoznala slová *čary*, *čarovat*, lebo používa len *kúzla* (14, 17). Na str. 69 použila sloveso nespokojíť sa namiesto *neuspokojiť sa*. Skreslením slovenskej slovnej zásoby je aj jednostranné používanie slov *snažiť sa* na úkor *usilovať sa*, *popis* na úkor *opis*, *nebezpečie* na úkor *nebezpečenstvo*, *chovanie* namiesto *správanie sa*.

V texte je i niekoľko tlačových či korektorských chýb: *mnohé vecí* (23) m. *mnohé veci*, v západnej čast (74) m. *v západnej časti*, bočianske vojny (90) m. *občianske vojny*, a naopak (79) m. *ba naopak*.

Trápne pôsobí, keď sa v učebnici určenej pre slovenských žiakov uvádza, že Trenčiansky hrad je na Slovensku (94).

Kritické pripomienky k jazykovej stránke tejto učebnice, ako aj iných učebníc, by nemali byť samoučelné a dúfame, že nie sú ani zbytočné. Požiadavky na vysokú úroveň jazykovej stránky slovenských učebníc sú plne oprávnené a treba ich rešpektovať. Vysokú jazykovú úroveň budeme požadovať od autorov, prekladateľov z češtiny aj od vydavateľstiev. Na dnešných nedostatkoch majú všetci svoj neradostný podiel.

E. Smiešková

A. Zauner, *Praktická príručka slovenského pravopisu*, 3. zrevidované a upravené vydanie, Obzor 1966, 533 strán.

Zaunerova Praktická príručka slovenského pravopisu vychádza v priebehu necelých desiatich rokov už v treťom, zrevidovanom a upravenom vydaní (V. Blanár pravopisná a gramatická časť, E. Smiešková a M. Urbanček slovníková časť). V porovnaní s predchádzajúcim vydaním upravovateľa rozšírili slovník najmä o nové termíny, kým v pravopisej a gramatickej časti okrem niekoľkých maličkých doplnkov (príklady pri skloňovaní vlastných mien, niektoré dvojtvary pri skloňovaní muž. neživ. podľa vzoru „dub“) sa v podstate nič nezmenilo.

Usporiadanie gramatických pravidiel a poučiek do prehľadných tabuliek je pre praktického používateľa veľmi výhodné a sústavné vyhľadávanie protikladných slovných dvojíc na základe odchodného pravopisu istotne výdatne pomáha pri ich fixovaní v pamäti. Čiastočným nedostatkom skôr z odbornej stránky ako z praktickej je to, že sa kde-tu nájdú niektoré nedostatky pri vydeľovaní morfému. Ide predovšetkým o slová cudzieho pôvodu. Je otázne, či v slovách *di-ferencia*, *dis-kusia*, *in-cident*, *in-dividua-lizmus*, *sy-laba*, *sym-bol*, *syn-tax* a i. môžeme práve takto vydeľovať predpony. Príklon k etymológii vidieť aj pri vydeľovaní prípon v slovách *kron-ikár*, *vitam-in*, *sol-idny*, *ben-igny*. Aj keď je takéto členenie etymologicky nesporné, z hľadiska synchronného a zo stanoviska praktického používateľa, pre ktorého je príručka predovšetkým určená, sa takéto vydeľovanie morfému ťažko môže pokladať za odôvodnené.

Niektoré nedôslednosti zostali aj pri vydeľovaní odvodzovacích prípon v domácich slovách. Zo synchronného stanoviska už nemôžeme jednoznačne vydeliť príponu *-yňa* v slovách *jaskyňa*, *kuchyňa*, *burgyňa*. Keď správne nepokladáme *ia*, *ie*, *iu* v cudzích slovách za dvojhlásky, ale za dvojslabičné spojenia dvoch samohlások a podľa tejto zásady aj cudzie slová rozdeľujeme (s. 16), potom by sa nemalo stať, že na inom mieste (s. 40–41) ich rozdeľujeme ináč. V slovách *proletariát*, *sekretariát*, *spartakiáda*, *koloniálny*, *olympiáda* treba hovoriť o odvodzovacích príponách *-át*, *-áda*, *-álny*, a nie *-iát*, *-iáda*, *-iálny*.

Slovníková časť bola rozšírená najmä o odborné termíny, a to predovšetkým o také, ktoré sa používajú aj mimo úzko špecializovaných oblastí. Napríklad z oblasti fyziky *antičastica*, *dipól*, *laser*, *páka*; z chémie *acylpirín*, *benzín*, *latex*, *saponát*; z lekárskej terminológie *meningitída*, *schizofrénia*, *silikóza*; z matematiky *dotyčnica*, *logaritmus* atď. Pribudlo veľa slov zo športu: *činka*, *Davis cup*, *klincovky*, *osemveslica*, *premet*, *tenisky*, *steeple-chase*; z oblasti vojenských termínov *branec*, *guľomet*, *raketomet*, *samo-spášť*, *tarasnica*, ako aj veľké množstvo všeobecne používaných slov, ktoré sa do predchádzajúcich vydaní nedostali jednak preto, že ešte neboli dosť rozšírené, alebo preto, že vznikali až neskoršie. Sú to napríklad *astronaut*, *bezmäsový*, *chuligán*, *kvalifikácia*, *kybernetika*, *párok*, *spíker*, *striptíz*, *tesla* a i.

Oproti Pravidlám slovenského pravopisu má príručka tú prednosť, že v zátvorke pri každom čo aj len trochu nejednoznačnom prípade nachá-

dzame hviezdíčkou označený nesprávny, nespisovný tvar. Označenie sa týka jednak kvantity (vnášanie nárečových prvkov do jazyka), jednak nesprávneho staršieho písania niektorých cudzích slov, tvorenia mnohých gramatických tvarov, ako aj nesprávnych lexikálnych prevzatí (bohemizmy).

V porovnaní s predchádzajúcimi dvoma vydania zaviedli upravovatelia stylistické kvalifikátory (hovor., nár., bás., bot., lek., práv., voj. atď.). Dôslednejšie uplatnenie normatívnosti sa odráža napr. v hodnotení takých slov ako bránka, emiter, húsenicový traktor, klud, namiesto ktorých máme *gól, cintorín, pásový traktor, pokoj*; vynechaná je väzba obdivovať sa niekomu, ako aj slová ochodza, podludník, hastrman a i. Žiada sa podotknúť, že práve stylistické hodnotenie slovnej zásoby malo upravovateľom príručky pomôcť pri vynechaní niektorých slov a odborných názvov. Mohlo sa vynechať veľa slov označených ako bás., špeciálne lekárske termíny, niektoré poľovnícke termíny, nárečové a krajové slová. Niektoré nedôslednosti zostali pri pravopise prebraných slov. Zdomácnené cudzie slová sa v niektorých prípadoch píše podľa správnej výslovnosti a podľa fonetickej štruktúry slovenčiny (*klaun, džem, kváši* a i.), no iné aj často používané nie (*gentleman, cowboy, jockey* a i.).

Aký má význam Praktická príručka slovenského pravopisu z hľadiska terminológie? Nemôže a nechce nič suplovať. Odborná terminológia je spracovaná v príslušných terminologických slovníkoch. Základná terminológia okrem úzko špecializovaných odborných názvov je obsiahnutá vo výkladovom Slovníku slovenského jazyka. Veľa termínov zachytávajú Pravidlá slovenského pravopisu. Poslanie príručky je v tom, že má slúžiť pri praktickom používaní odborných názvov, teda nielen odborníkom, ale aj ostatným používateľom spisovného jazyka (čitateľom v najširšom slova zmysle, pracovníkom v iných vedných odboroch, redaktorom a i.) a to najmä z pravopisnej stránky. Z tohto aspektu je posledné vydanie Praktickej príručky slovenského pravopisu významným činom pri upevňovaní normy spisovného jazyka.

J. Bosák

Máme taký názor — a myslíme, že je celkom oprávnený —, že naša jazyková kultúra bude iba vtedy stáť na pevných nohách, keď sa o ňu bude starať čo najširší okruh ľudí, keď sa stane spoločenskou vecou v širokom zmysle slova. Pravda, nemyslíme to tak, žeby sa takýto široký okruh ľudí zaoberal špeciálne jazykovedou.

Jazyková poradňa IV, Bratislava 1966, 7.

SPYTOVALI STE SA

Vo vernosti prevýši človeka. — J. Š. z Novej Bane: „V kalendári na rok 1966 na 47. týždeň (t. j. od 14. XI. do 20. XI.) je obrázok, ako pes doniesol pernatú zver svojmu majiteľovi. V texte k obrázku čítame: Vo vernosti predčí aj človeka. Slovo predčí sa mi nezdá byť slovenské.”

Už veľa ráz sa upozorňovalo, že sloveso „predčíť“ je mechanicky prepísané z češtiny. Vo význame českého *předčítí* sa v spisovnej slovenčine používajú slovesá *prevýšiť, predstihnúť, predbehnúť*. Citovaná veta zo stolného kalendára mala správne vyzerať takto: *Vo vernosti prevýši (predstihne) aj človeka.*

Neviem po nemecky. — N. N. z Banskej Bystrice: „V jednej relácii istý člen košického divadla niekoľko ráz opakoval neovládám nemecky.”

Hovoríme *vedieť po nemecky, nevedieť po nemecky*, kde-tu i *(ne)viem nemecky* (bez častice *po*) a zriedka aj *(ne)ovládať nemčinu*. Spojenie „neovládám nemecky“ vzniklo zmiešaním výrazov *viem (po) nemecky* a *ovládam nemčinu*. Výraz „neovládám nemecky“ nepokladáme za správny. Spisovne treba hovoriť a písať takto: *(ne)viem po nemecky, (ne)hovorím po nemecky*. Slovák s pozornejším jazykovým povedomím nepovie „neovládám nemecky“. Nuž a člen súboru druhého divadla na Slovensku by takéto pozorné, ale i pestované jazykové povedomie mal mať.

Báť sa dačoho. — M. H. z Bratislavy: „Naša upratovačka v škole povedala Mačku neumývajte, lebo mačka sa bojí o d v o d y. — Je to tak dobre?”

Hovoríme a píšeme: *bojím sa ňu, bojíme sa zajtrajška, bojí sa zimy; bojím sa o seba, bojíte sa o peniaze; bojím sa začať, báli sa vojsť; budeme sa báť, že sa vám dačo stalo; bojíš sa, aby som ti neušiel*. Takto uvádza väzby slovesa *báť sa* Slovník slovenského jazyka (I. diel, 74). Ide teda o tieto väzby: *báť sa* + genitív (*báť sa dačoho / dačoho*), *báť sa* + akuz. s predložkou *o* (*báť sa o dačoho / o dačo*); *báť sa* + neurčitok (*báť sa vstúpiť*); *báť sa* + vedľajšia veta so spojku *že* na začiatku (*bojím sa, že sa nevráti*) a *báť sa* + vedľajšia veta so spojku *aby* na začiatku a so záporným slovesom v prísudku (*bála sa, aby nevypadlo z kočíka*). Ide napospol o väzbu s genitívom a akuzatívom (väzbu s vedľajšími vetami možno priradiť k väzbe s genitívom a väzbu s neurčitkom možno priradiť k väzbe s akuzatívom).

Väzba „*báť sa od voľakoho / od voľachoho*“ je nespisovná. Vznikla pod vplyvom maďarčiny a nemčiny. — Naša východisková veta mala mať

takúto správnu podobu: *Mačku neumývajte, lebo mačka sa bojí vody*. Nuž nie *Bojí sa od otca* ani *Bál sa od učiteľa*, lež *Bojí sa otca* — *Bál sa učiteľa*.

G. Horák

Topoľčiansky — **topoľčanský**. — V liste sa odosielateľ pýta, či by sa prídavné meno *topoľčiansky* nemalo nahradiť znením *topoľčanský*, ktoré by podľa jeho náhľadu presnejšie poukazovalo na základné meno, t. j. *Topoľčany*, kde po spoluhláske *č* niet dvojhlásky *ia*.

Tento návrh ukazuje, že pisateľ listu posudzuje uvedený jazykový jav ako vytrhnutý, jednotlivý, resp. ojedinelý fakt, t. j. že si neuvedomuje jeho širšie súvislosti. (Môžeme to povedať aj tak, že nevidí tento jav v jeho systémových vzťahoch, v akých skutočne v jazyku vystupuje.) Striedanie hlások *a/ia* pri tvorení prídavných mien od miestnych názvov tohto typu je totiž v spisovnej slovenčine pravidelné (v jazykovede vravíme, že je systémové), ako to vidieť napr. v týchto prípadoch: *Trenčín* — *trenčiansky*, *Rača* — *račiansky*, *Sučany* — *sučiansky*, *Turiec* — *turčiansky*, *Nitra* — *nitriansky*, *Turany* — *turiansky*, *Detva* — *deviansky*, *Kapušany* — *kapušiansky*. A do tohto radu patrí aj náš príklad *Topoľčany* — *topoľčiansky*.

Z dokladov vari dosť zreteľne vychodí, že uvedené striedanie za istých okolností funguje v spisovnej slovenčine pravidelne, že je to jazyková zákonitosť, ktorá má v jazykovom systéme objektívnu platnosť. Ak je teda uvedené striedanie takého rázu (t. j. že ho nik do jazyka podľa vlastnej úvahy nevnesol, nik si ho nevymyslel), potom nemá nikto právo ani meniť ho. Objektívne jestvujúce jazykové zákonitosti nezávisia od vôle jednotlivca: jednotlivý používateľ jazyka nemôže do nich podľa vlastnej vôle zasahovať, lež ich má disciplinované rešpektovať.

J. Kačala

Jarka, dojka, jahnica a bahnica. — Z listu V. V. z Popradu: „Ďalší nový názov som počul, že na salaši chovajú bahnice. Ja som vyrástol v kraji, kde sa ovce chovajú už dlhé roky a názvy oviec sú: *dojka, jarka, jahnica*. Prosím o vysvetlenie, čo rozumieť pod názvom *bahnica*.”

Slovo *bahnica* sa používa v slovenskej ovčiarskej terminológii na označenie plemennej ovce, teda ovce chovanej na rozmnožovanie. Tomuto názvu zodpovedá nárečový výraz *jahnica*. So slovom *bahnica* súvisí tiež sloveso *bahniť sa*, podobne ako s nárečovým *jahnica* súvisí *jahniť sa*. Výrazy *bahniť sa, bahnenie* i nárečové *jahniť sa* vzťahujú sa na ovcu a znamenajú rodiť mladé, kotiť sa. No iné významy majú ďalšie dve slová, ktoré spomenul náš pisateľ. Pod výrazom *dojka* treba rozumieť dojnú ovcu, zatiaľ čo mladú, ešte jalovú ovcu pomenúva výraz *jarka*. Obidva výrazy — *dojka* i *jarka* — sú spisovné a v takýchto významoch ich zaiste pozná aj náš pisateľ.

M. Pisárčiková

Relácia, relativita. — J. Huňora vyjadril v liste pochybnosť o vhodnosti slova *relácia*. Nevidí sa mu v súvetí *Aby bola zachovaná relácia platu medzi*

mechanikom a majstrom, musia sa dodržať isté podmienky, ale ani v iných súvislostiach.

Významová stavba slova *relácia* ukazuje, že sa tento odborný termín (názov) použil tu celkom vhodne. *Relácia* totiž nie je priama činnosť, ako si myslí pisateľ listu. Okrem iného má toto slovo význam „vzťah, pomer”. Presvedčíme sa o tom napr. v Slovníku slovenského jazyka III, str. 722. Ale pochybnosti o tomto význame slova *relácia* rozptýlime vari aj tak, keď uvedieme niektoré časté spojenia, v ktorých sa používa: *chápať niečo v širších reláciách, v celoštátnej relácii, číselné relácie* atď.

V uvedenom súvetí možno slovo *relácia* nahradiť slovom *pomer*. Po štylistickej úprave by súvetie mohlo mať takúto podobu: *Aby sa zachoval pomer platu mechanika a majstra, treba dodržať isté podmienky*. So slovom *relativita* (v liste sa navrhuje používať ho namiesto termínu *relácia*) tu nemôžeme rátať. Nejde o závislosť dvoch platov, ale o ich pomer, vzťah, teda o reláciu. Význam „vzťah, pomer” zaznamenáva pri slove *relácia* aj nedávno vydaný Slovník cudzích slov (Bratislava 1965, str. 930).

I. Masár

Nie čtec, ale čítač. — L. K. a L. M. z Trnavy: „Redaktorka rozhlasovej relácie „Dnes večer čakajte priateľa” použila výraz „nášho čteca”. Myslela tým Petra Mikulíka, ktorý čítal úryvky z knihy. Prosíme o bližšie objasnenie tohto výrazu. Stretli sme sa s ním prvýkrát.”

Celkom oprávnené ste pocítili nezvyčajnosť a cudzosť tohto slova v slovenčine. Je to české slovo odvodené od slova *čistiť* a je termínom na označenie toho, kto číta, prednáša, reprodukuje umelecký text, obyčajne umeleckú prózu. (Kto číta, reprodukuje poéziu, označuje sa slovom *recitátor, prednášateľ*.) Keď v súvisi s rozšírením rozhlasu vznikla potreba utvoriť pre túto pomerne novú činnosť pomenovanie, využili sa aj v slovenčine jestvujúce slovo tvorné postupy a nebolo potrebné prebrať, osvojiť si názov z iného jazyka. Podobne ako v češtine stalo sa sloveso *čítať* (po česky *čistiť*) základom na utvorenie nového slova, a to pomocou činiteľskej prípony. Takou je napríklad prípona *-teľ, -č*. V slovenčine už podstatné meno utvorené od slovesného neurčitékového kmeňa príponou *-teľ* máme, je ním podst. meno *čitateľ*. Aby nenastala kolízia významov, utvorilo sa nové pomenovanie príponou *-č*, tiež od slovesného neurčitékového kmeňa. Tak vzniklo nové, významovo jednoznačné slovo *čítač*.

Upozorňujeme ešte na rozdiel v dĺžke korenej slabiky medzi slovami *čitateľ* a *čítač*. V niektorých slovách staršieho pôvodu, ako *kazateľ, pisateľ, zberateľ* a tiež *čitateľ*, sa dlhá samohláska alebo dvojhláska slovesného základu kráti. Naproti tomu v slovách novšieho pôvodu sa nemení, teda *čítač*, podobne ako *kráľáč, prijímač, spínač, vysávač*. A tak kto číta, reprodukuje umelecký text, nie je *čtec*, ale *čítač*.

E. Smiešková

V Starej Turej / na Starej Turej. — Pisateľ listu sa vyslovuje proti upotrebeniu predložky *v* v spojení s istými pomiestnymi menami, ak sa

vyjadruje miestny (statický) význam; konkrétne mu ide o prípad *v Starej Turej*. Za správnu uznáva v tomto prípade iba predložku *na: na Starej Turej*.

Toto stanovisko vychádza z poznania a vari aj z vedomého používania domáceho spôsobu vyjadrovania. Miestny úzus síce rešpektujeme aj v spisovnom jazyku (lebo predložka *na* má takýto — hoci menej frekventovaný — význam aj v spisovnom jazyku), ale neodmietame ani druhý spôsob vyjadrovania, t. j. s predložkou *v: v Starej Turej*. Predložka *v* je totiž v týchto prípadoch základná, preto nemožno zazlievať „nedomácom“ používateľom spisovného jazyka, ak upotrebovávajú ten spôsob vyjadrenia, ktorý im ich jazykové vedomie diktuje ako základný. Treba si totiž uvedomiť, že miestny úzus poznajú zväčša iba „domáci“ obyvatelia (resp. ľudia z najbližšieho okolia) a tých ostatných nemožno odsudzovať za to, že miestny úzus nepoznajú a že ho nerešpektujú. Domáci spôsob vyjadrovania ostáva zväčša vždy iba miestne obmedzený a jeho pretláčanie ako jedine správneho a náležitého nie je dosť dobre odôvodnené. (Iné podobné príklady: *na Vrútkach/vo Vrútkach*, *na Tepličke/v Tepličke*, *na Myjave/v Myjave* a pod.)

J. Kačala

Anténový zosilňovač. — Pracovníci Tesly v Banskej Bystrici si nevedia vybrať z dvojice termínov *anténový zosilňovač* — „anténny zosilovač“.

Československá štátna norma 345115 z júna 1956, v ktorej sa normuje televízne názvoslovie, ušatuje podobu *zosilňovač* (nie „zosilovač“). Slovenský abecedný register tejto normy zaznamenáva názvy *obrazový zosilňovač*, *rozložený zosilňovač*, *zosilňovač s uzemnenou mriežkou* atď. V tej istej norme používa sa prídavné meno *anténový*, nie *anténny* (napr. *anténový združovač*). Aj Slovník slovenského jazyka I, str. 35 uprednostňuje podobu *anténový* pred *anténny*, ktorá je zriedkavejšia.

Podľa citovanej normy a Slovníka slovenského jazyka lepšie vyhovuje názov *anténový zosilňovač*. Podobu „anténny zosilovač“ neodporúčame.

I. Masár

Pobídkový fond — pobádací fond, pobídka — pracovný stimul. — A. CH. z B. Bystrice: „Prosím o láskavú radu, či český ekonomický termín *pobídkový fond* možno v slovenčine nahradiť termínom *nabádací fond* alebo či azda jestvuje aj súcejší názov. Co so slovom *pobídka*?

Autor tohto listu nás potešil tým, že aj sám premýšľal o vhodnom slovenskom ekvivalente k čes. termínu *pobídkový fond*. Pozoruhodné je i to, že sa jeho návrh veľmi priblížil k jestvujúcemu ustálenému názvu. Veď podoba *nabádací fond*, ktorú odporúča, je vlastne len maličkou obmenou platného ekonomického termínu *pobádací fond*.

V tejto súvislosti hodno ešte upozorniť, že český termín *pobídka* má v slovenskej ekonomickej terminológii dvojslovný ekvivalent *pracovný stimul* alebo krátko *stimul*.

I. Masár

Nie „čtec“, ale čítač. E. S m i e š - k o v á	63
V Starej Turej /na Starej Turej	63
J. Kačala	63
Anténový zosilňovač. I. Masár	64
Pobídkový fond — pobádací fond, pobídka — pracovný stimul. I. Masár	64

KULTÚRA SLOVA, populárnovedný časopis jazykovedného ústavu L. Štúra Slovenskej akadémie vied pre jazykovú kultúru a terminológiu. Ročník 1, 1967, číslo 2. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Štefanovič. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávk a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávk zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Polygrafické závody, n.p., závod 2 Bratislava. Povolene výmerom SÚKK, č. 1015/IV-66. © by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967 K-11*71015

Cena Kčs 3,—